

УДК 373.5.13: 37.025+316.473:342.813

УМІННЯ ЗАПИТУВАТИ Й ВІДПОВІДАТИ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК КОМПЕТЕНТНІСНОГО НАВЧАННЯ

Бондаренко Неллі Володимирівна

к. п. н., ст. н. с.

провідний науковий співробітник

Інститут педагогіки НАПН України

м. Київ, Україна

Анотація: обґрунтовано актуальність умінь запитувати–відповідати для компетентнізації освіти й успішного життєздійснення особистості; акцентовано взаємозалежність запитань і відповідей; визначено вміння, важливі для опанування мистецтва відповідей; розкрито структурні компоненти відповіді; узагальнено наявні класифікації відповідей; схарактеризовано різні види і форми відповідей; визначено їх освітній потенціал.

Ключові слова: компетентнізація освіти; запитання–відповідь; освітній потенціал відповіді; взаємоувідповіднення; класифікації відповіді; правила конструювання відповіді.

Актуальність опанування мистецтва запитань–відповідей визначається тим, що здатність ставити доцільні присутні запитання й адекватно відповідати на них належить до найзапитаніших ключових життєвих навичок ХХІ ст. Сформованість умінь запитувати–відповідати є важливим інструментом пізнання, компетентнісного навчання, вирішення часткових і глобальних проблем, успішного життєствердження, про що свідчать історії феєричного злету найуспішніших особистостей – Стіва Джобса, Білла Гейтса, Ілона Маска, Марка Цукерберга, Джеффа Безоса та ін. [2]. Цінність уміння запитувати–відповідати зростає з огляду на невизначеність і непрогнозованість сучасного мінливого глобалізованого світу. Саме зняття або зменшення невизначеності,

закладеної в запитанні, є однією з основних функцій відповіді.

Запитання й відповідь нерозривно пов'язані. Перше обов'язково передбачає друге й навпаки, адже відповідь – це висловлення, викликане й зумовлене запитанням. Відповіді на запитання істотно впливають на стосунки комунікантів, покращуючи або погіршуючи їх. Вивчення проблемно-сміслового й поняттєвого поля запитань дає змогу спрогнозувати імовірні схеми відповідей. Правильно поставлене запитання уже містить в собі правильну відповідь. Запитання й відповідь – сполучна ланка в неперервному ланцюгу процесів мислення й спілкування, що забезпечує їх логічний перебіг і живлення. У процесі пізнавальної й комунікаційної діяльності людина ставить різноманітні запитання іншим, на які отримує відповіді, або відповідає собі сама. Запитання й відповідь – ядро діалогу, на якому заснована діалогізація освітнього процесу, визначальна в умовах компетентнізації навчання. Якість запитання гарантує якісну відповідь. Точну й конкретну відповідь можна одержати лише на зрозуміле й чітке запитання. Від доцільного, присутнього, своєчасного, правильно й коректно сформульованого запитання значною мірою залежить успішне розв'язання проблеми як відповідь на виклики сучасності.

У відповіді на запитання реалізується пізнавальна функція запитання з метою з'ясувати щось, уточнити незрозумілу, неповну або невизначену інформацію, здобути нові знання. Тому, ставлячи запитання, слід враховувати особистісний досвід співрозмовника. «Запитання й відповідь – взаємозв'язані поняття, що позначають спрямованість розумової діяльності суб'єктів пізнання й спілкування на здобування точнішого й вичерпнішого знання (розлогішої інформації) про реальність і пошук нового знання (нової інформації). Запитання–відповіді стимулюють різні види мислення – системне, раціональне, об'єктивне, критичне, творче – на різних рівнях складності. Адже базисом будь-якого запитання є уже відоме знання, що виконує роль передумови його виникнення. У світовій освітній практиці, яку опановує Україна, проблема запитань–відповідей – одна з пріоритетних» [3, с. 198].

Однак, попри різновекторну розробленість порушеної проблеми [1; 4; 5–

12; 14], вітчизняний освітній простір дещо мляво реагує на такі потреби: зазвичай учитель сам ставить запитання і сам на них відповідає. Має місце хаотизація запитань і відповідей. Дослідники констатують значні труднощі в роботі учнів із запитаннями, самопостановкою запитань, особливо пошукових, і відповідями на них. Про це свідчать *помилки у відповідях*, зокрема логічні, спричинені недодержанням законів логіки під час формулювання як запитань, так і відповідей. Це відповідь не на запитання, підміна відповіді на поставлене запитання відповіддю на інше; внутрішня суперечливість відповіді; надміру широка або занадто вузька відповідь; помилка багатьох запитань, включених в одне, тобто наявність у структурно складному запитанні кількох різних запитань, що потребують різних відповідей, або суперечливість формулювання запитань; відповідь запитанням на запитання; відтермінована відповідь (її ще називають відповіддю в кредит) тощо. Це є наслідком браку системності та збоїв в освітній системі. Компетентнізація освіти спонукає надати пріоритет учням у формулюванні й постановці запитань і конструюванні відповідей [3]. Знання логічного механізму постановки запитань і конструювання відповідей на них відіграє важливу роль в успішній реалізації компетентнісної перебудови вітчизняної освітньої системи.

Проблемою запитань–відповідей переймалися ще давні мудреці Протагор, Зенон, Сократ, Платон, Арістотель, Ксенофонт. Її різнобічно досліджували філософи, педагоги, дидакти, психологи, мовознавці, лінгводидакти, правознавці, соціологи – Рене Декарт, К. Ушинський, Л. Толстой, Бенджамін Блум, Дж. Дьюї, Л. Аверьянов, Н. Бондаренко, Дж. Борг, О. Гін, О. Грединарова, Н. Гупан, В. Давидов, Л. Добраєв, Д. Ельконін, С. Косянчук, А. Кроуфорд, Дж. Макінстер, В. Малахов, С. Метьюз, Л. Петерсон, О. Пометун, О. Савенков, Е. В. Саул, П. Сікорський, Е. Суссо, І. Томан, К. Ушаков, В. Шмідт та ін. Ця проблема розглядається дослідниками у контексті таксономії Б. Блума, розвиненої Л. Андерсоном і Д. Кратводем. Вона встановлює пряму залежність між рівнями мислення та відповідями на поставлені запитання. Висхідна ієрархія запитань забезпечує динаміку

відповідей від простих (на відтворення, «так» або «ні») до складних, заснованих на різнорівневих міркуваннях [13].

Відповідь тлумачать як висловлювання, спричинене запитанням; судження, яке дає інформацію, про яку запитується в запитанні; судження, що надає інформацію, якої бракувало запитувачеві під час формулювання запитання; усне чи письмове повідомлення, пояснення з приводу чийогось запитання, звертання тощо. Відповідь – це нове судження, яке уточнює або доповнює наявне знання відповідно до поставленого запитання. Пошук відповіді передбачає звернення до певної сфери теоретичних або емпіричних знань. Відповідаючи на запитання, люди актуалізують, аналізують, інтерпретують інформацію, висувають ідеї, гіпотези, аргументовано обстоюють власну позицію. Здобуте через відповідь знання, розширюючи й уточнюючи вихідне, стає відправним пунктом і базисом для нових, складніших запитань і набуття нових знань про предмет зацікавлень. Тому динаміка вміння запитувати корелюється з рівнем інтелектуального розвитку особистості, опануванням нею всіх видів мислення.

Смисл і структура відповіді має узгоджуватися зі співвідносними характеристиками запитання. Лише за цієї умови відповідь буде релевантною, по суті поставленого запитання.

Логічна структура відповіді включає три *складники*: *предмет відповіді* (він збігається з предметом запитання); *зміст відповіді* (альтернатива, вибрана з обсягу запитання); *обсяг відповіді* – сукупність імовірних відповідей (як правильних, так і неправильних) на поставлене запитання. З обсягом відповіді корелюється її граматична *форма* – стисла або розгорнута.

Відповіді, як і запитання, класифікують по-різному. Види відповідей визначають на певних підставах:

На відміну від запитання, логічна характеристика якого визначається тим, коректно чи некоректно воно сформульоване, відповіді за гносеологічним виміром, тобто за відношенням до дійсності, за смислом поділяють на *правильні (правдиві)* й *неправильні, або помилкові*. Правильна відповідь містить

правдиве й логічно зв'язане із запитанням судження, яке адекватно відображає дійсність. Вона дає змогу уточнити позицію, надати додаткові відомості. А неправильні, помилкові відповіді, попри формальний зв'язок із запитаннями, неадекватно, неправдиво, викривлено відображають дійсність. З огляду на те що відповідь виражається в судженні, їй властиві такі самі характеристики. Крім правильності або помилковості, це *стверджувальність* або *заперечувальність*. Проте, на відміну від суджень, відповіді можуть бути *повними* чи *неповними*.

Залежно від предмета розмови розрізняють *відповіді релевантні* (які задовольняють запитувача) або *нерелевантні* (які його не задовольняють). Правила культури спілкування програмують правдиві релевантні відповіді. Релевантній відповіді властиві такі *характеристики*: наявність сенсу; семантична вичерпність; синтаксична повнота; точність, конкретність, логічність, зрозумілість і чіткість формулювання; імпліцитна наявність усіх імовірних альтернативних відповідей на запитання різнорідного фрагментованого типу; можливість розкласти складні відповіді на прості тощо.

За варіативністю запитань розрізняють *альтернативні відповіді* (*Чайник закипів? – Так, чайник закипів. – Ні, чайник ще не закипів.*) й *безальтернативні*: *Чи можуть люди жити вічно? – Ні, люди не можуть жити вічно.*

За сферою пошуку й за способом відображення інформації, залежно від того, явно чи неявно виражена відповідь на запитання, виокремлюють *пряму* відповідь (*Чи є життя на планеті Венері? – На планеті Венері немає життя.*) і *непряму* (*– Температура атмосфери на цій планеті орієнтовно 485⁰ за Цельсієм, а за такої температури гине все живе.*). Пряма відповідь береться безпосередньо зі сфери пошуку відповіді. Під час її конструювання не залучаються додаткові відомості й не вдаються до міркувань: *Хто автор «Маленького принца»? – Антуан де Сент-Екзюпері. Коли почалася друга світова війна? – Друга світова війна почалася у вересні 1939 року.* Формулювання непрямої відповіді охоплює ширшу сферу пошуку: *Коли*

почалася друга світова війна? – Друга світова війна почалася наприкінці 30-х років минулого століття.

За вичерпністю розрізняють *повну й неповну відповіді*. Перша містить вичерпну інформацію, пов'язану з поставленим запитанням: *Які є форми мислення? – Існують такі форми мислення: поняття, висловлювання, умовивід.* У неповній відповіді частину інформації опущено: *Існують такі форми мислення: поняття й висловлювання.*

Попри те що відповідь на повні запитання не обмежена обсягом, вона має містити лише істотну інформацію про предмет запитання.

За обсягом уміщуваної *інформації* відповідь може бути *повною* або *неповною*. Повна відповідь інформативна за всіма елементами й складниками запитання: *Де, коли і на честь якої події було встановлено пам'ятник князю Володимирі? – Пам'ятник великому князю київському Володимирі Святославичу встановлено у 1853 році в Києві на честь 770-річчя хрещення Русі.* На відміну від повної відповіді, яка включає інформацію з усіх чи елементи складових запитання, неповна містить інформацію лише щодо окремих його елементів. Прикладом неповних відповідей є однослівне «так» або «ні» у відповідь на щоденно вживані на так звані закриті запитання. Неповноту відповіді нерідко пов'язують зі складними запитаннями.

За граматичною формою розрізняють *стислі (короткі) й розгорнуті* відповіді. Перші зазвичай корелюються з простими запитаннями і є односкладними стверджувальними («так») або заперечними («ні»): *Ти купила подарунки на Різдво? – Так. (– Ні.).* У розгорнутих відповідях, які зазвичай даються на складні запитання для уникнення двозначності, повторюються елементи запитання: *Чи консультує лікар Доля хворих у поліклініці? – Так, лікар Доля консультує хворих у поліклініці. – Ні, лікар Доля не консультує хворих у поліклініці.*

За реакцією (бажанням/небажанням реагувати), намірами того, хто відповідає, виокремлюють відповіді *позитивні* (які відображають прагнення розібратися у поставлених запитаннях) і *негативні* (якщо не виявляють

бажання, відмовляються відповідати на поставлене запитання з огляду на недостатню компетентність, поверхове знання обговорюваної проблеми тощо).

За ставленням до співрозмовника виокремлюють *нейтральні, доброзичливі й провокаційні* запитання. *Нейтральні* запитання не містять емоційного забарвлення.

Доброзичливі запитання підкреслюють прихильність мовця до співрозмовника. *Провокаційні* запитання – негативно забарвлені, підбурюють співрозмовника до неправильних дій. Вони містять неявну інформацію, на підставі якої апріорі визнається, що якість, про яку запитують, властива співрозмовникові: *Так ти брехун?* Тому за формулюванням запитання, тоном, інтонацією слід визначити його характер, щоб адекватно відповісти й виробити тактику поведінки. На нейтральні й доброзичливі запитання відповідають спокійно, намагаючись якомога зрозуміліше пояснити предмет розмови і свою позицію. Той, хто запитує, заслуговує на увагу й повагу. Роздратування і зневажливий тон неприйнятні, навіть якщо запитання сформульоване неточно. Недоброзичливі запитання ставлять не для з'ясування істини, а щоб поставити співрозмовника у незручне становище, висловити недовіру до його аргументів, незгоду з його позицією, продемонструвати свою вдавану вищість. Відповідати на такі запитання слід з урахуванням їх провокаційної суті.

Незалежно від виду й характеру запитань відповідати на них слід лише якщо зрозуміла суть і відома правильна відповідь.

Логічна й синтаксична структура, смисл і форма, а також комунікаційна перспектива або неперспективність відповіді визначається специфікою запитання. Так, *інформаційний запит* передбачає одержання точної інформації про запитуваний об'єкт (предмет) зацікавлень: *З якої платформи відправляється потяг на Львів? – З другої.* Відповідь на полемічне запитання нерідко переростає в дискусію. Закриті запитання (які дехто називає «тонкими», вдаючись до невдалого в цьому разі буквального перекладу) відтворюють інформацію, констатують або підтверджують факт і потребують стислої чіткої конкретної однозначної та однослівної відповіді «так» або «ні»,

правдивість якої можна перевірити: *Ти була за кордоном? Чи збирається ваша сім'я купувати авто?* Запитання, відповідь на які запускає їх подальше розгалуження, називають іще дихотомічними. Такі запитання доцільні наприкінці вивчення теми або розділу для перевірки засвоєності матеріалу: *Хто...? Що...? Коли...? Де...? Який...? Чи правда, що...? Чи погоджуєтесь ви...?* За потреби уточнити щось вдаються до уточнювальних запитань, які теж потребують простої відповіді-підтвердження або заперечення: *Чи правильно я вас зрозумів? Чи дійсно це ви мали на увазі?* Запитуючи про щось, люди самі ж нерідко задають закритий формат відповідей, що передбачає «так» чи «ні» або стисло відповідь із кількох слів. Це призводить до втрачених комунікаційних можливостей. Закриті запитання ставлять з метою здобути базову інформацію про співрозмовника, з яким щойно познайомилися. Їх кількість на початку розмови обмежується двома-чотирма. Проте закриті запитання не дають простору й перспективи для розвитку розмови. Далі треба змінити тактику й дати можливість співрозмовникові розкритися, поставивши декілька відкритих запитань. Вони заохотять давати розгорнуті відповіді й нададуть спілкуванню нового імпульсу, розвитку, динаміки. На відміну від закритих, відкриті запитання (за дечисю незграбною версією «товсті») програмують вільну розлогу відповідь: *Чому змінюється клімат? Чому фотосинтез неможливий без світла? Поясніть, чому... Як міг по-іншому вчинити...? Чому ви вважаєте, що...? Що було б, якби...?* Щоб відповісти на них, потрібно розбиратися в проблемі й бути обізнаним із відповідним матеріалом. Відкриті запитання допускають різні думки, ідеї, версії, пропозиції. Вони потребують кількох розгорнутих відповідей, що передбачають аналіз, синтез, зіставлення, оцінку; заохочують співрозмовника давати розгорнуті відповіді, що дає імпульс спілкуванню й обговоренню, уможливорює обмін інформацією, досвідом і знаннями. Якщо одне запитання містить серію запитань, відповідати на них слід почергово. Відкриті запитання часто використовують під час соціологічних опитувань. Постановку старшокласникам усистемнених відкритих запитань, кожне з яких спрямоване на розв'язання певного завдання,

доцільно використовувати як окремий прийом.

Відповідь залежить від будови запитань. Просте містить лише одне запитання і потребує простої однослівної або небагатослівної відповіді: *Хто винайшов мікроскоп? – Данський учений Левенгук. Коли запрацював перший комп'ютер? – У 1944 році. – Хто його сконструював? – Американець Говард Ейкен.* Складне запитання включає два й більше запитань і складається з частин, об'єднаних логічними зв'язками: *Чи був Колумб першовідкривачем Америки? Чому Америку назвали Новим Світом? Хто такий Іван Пулюй і чому його винахід було привласнено Рентгеном? Чи справді кліматичні зміни є незворотніми і наші далекі нащадки не знатимуть, що таке зима?*

Розглянута в статті проблема сутності ключових понять дихотомії запитання–відповідь, їх характеристики, підстав класифікації, узалежнення специфіки відповідей від особливостей виду, типу і форми запитань, а також визначення вмінь, пов'язаних із їх формуванням, стануть підґрунтям для розроблення відповідної методики, а в перспективі й технології опанування мистецтва запитань–відповідей, надважливих для компетентнізації освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко Н. Україна під «ною парасолькою грамотності». *Нова педагогічна думка*. 2020. № 2(102). С. 55–59.
2. Бондаренко Н. В. Storytelling як комунікаційний тренд і всепредметний метод навчання. *Молодь і ринок*. 2019. № 7(174). С. 130–135.
3. Бондаренко Н. В. Запитання як пусковий механізм світопізнання й компетентнісного навчання. *Fundamental and applied research in the modern world*. Abstracts of the 3rd International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2020. Pp. 195–204.
4. Бондаренко Н. В. Компетентнізація шкільної освіти: українська версія. *Science and society: Proceedings of the 13th International conference*. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada, 2019. Pp. 124–135.
5. Бондаренко Н. В. Робота з текстом на уроках української мови.

Бібліотечка «Дивослова». 2008. 56 с.

6. Бондаренко Н. В. Українська нова школа у контексті світових трендів освіти. *Матеріали VII Міжнародної наукової конференції «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions»* (Stuttgart, Germany, May 31, 2019). Stuttgart: ORT Publishing. Pp. 304–316.

7. Бондаренко Н. В. Читання як проблема методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 12. С. 19–25.

8. Бондаренко Н. В. Читацька грамотність українського учнівства: акценти PISA–2018. *Український педагогічний журнал*. 2020. № 2. С. 95–103.

9. Васьківська Г. О., Косянчук С. В., Кизенко В. І. та ін. *Технології профільного навчання* : кол. монографія. Київ: Педагогічна думка, 2020. 304 с.

10. Косянчук С. Інваріантні чинники модернізації освіти: соціальне спрямування педагогічних технологій в умовах профільного навчання. *Модернізація освітнього середовища: проблеми та перспективи*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 174–178.

11. Косянчук С. В. Соціалізація та самовизначення особистості: апгрейдери процесу реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*. Київ: Талком, 2018. С. 138–141.

12. Косянчук С. В. Читання у процесі формування культури інтелектуального життя особистості: соціальний вектор реалізації педагогічних технологій профільного навчання. *Problems of implementation of science into practice*. Oslo: Bookwire by Bowker, 2020. Pp. 258–261.

13. Пометун О., Гупан Н. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 50–58.

14. Русалкіна Л. М., Косянчук С. В. Засоби риторики як основа особистісного зростання учнів. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 8. С. 28–31.